

חופש הביטוי של פוליטיקאים

מערכת בחירות, כפי שחווינו אך לאחרונה, היא בדרך כלל תקופה המלווה בחידוד עמדות מטעם פוליטיקאים במטרה לבדל את עצמם ולמשוך בוחרים. לעתים, הדבר מוביל להקצנה של השיח ושימוש בביטויים מכלילים ופוגעניים כלפי מועמדים יריבים או קבוצות שונות באוכלוסייה. מהם הכללים המגבילים את חופש הביטוי של מועמדים פוליטיים, ומדוע החוק מאפשר לעיתים גם ביטויים קשים ומעוררי מחלוקת? ד"ר בל יוסף עם התשובות.

מה התרחש ולמה זה מעניין אותנו?

ביטויים קשים ופוגעניים מטעם מועמדים פוליטיים בתקופת בחירות אינם תופעה נדירה. כך למשל בחודש שעבר (ספטמבר 2022) נאמרה אמירה מטרידה של שר האוצר אביגדור ליברמן, שהשוותה את

היטלר. אירועים אלה משכו תשומת לב רבה, ובצדק. עבורנו הם מהווים הזדמנות לעצור ולשאול: מהם גבולות חופש הביטוי של פוליטיקאים ופוליטיקאיות, במיוחד בתקופת בחירות? מה לגיטימי שיאמר ומה לא? ומיהו הגורם שנדרש להגדיר את אותם גבולות?

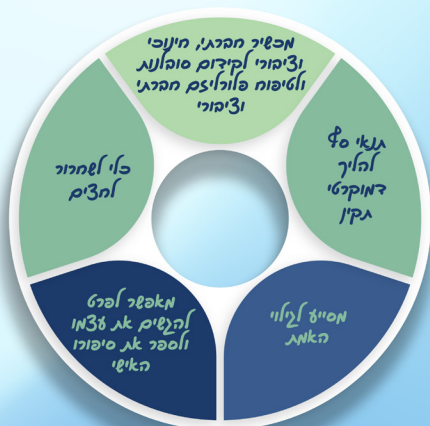

למה בעצם צריך להגן על חופש הביטוי?

חופש חופש הביטוי הוא "נשמת אפה של הדמוקרטיה". הרעיון היסודי הוא שבמדינה דמוקרטית לכל אדם נתון חופש לתת ביטוי לתכונותיו וסגולותיו האישיות ולקבל גישה למידע בעל חשיבות לגיבוש עמדותיו בכל נושא שמעסיק אותו. ביסוד הזכות לחופש ביטוי נהוג לציין מספר הצדקות מרכזיות: במישור האיש, חופש הביטוי מאפשר לפרט להגשים את עצמו ולספר את סיפורו האיש, כלפי חוץ. במישור הציבורי, חופש הביטוי הוא תנאי סף להליך דמוקרטי תקין מכיוון שמאפשר לפרט למחות נגד עוולות שלטוניות ולקיים ויכוח ציבורי פתוח לפיקוח על השלטון ולבחירת הנציגים המתאימים. יתרה מכך, קיומו של שוק דעות פתוח מהווה ערובה לתהליך דמוקרטי ולישיח ציבורי שבסופו

שיטות העבודה של יושב-ראש האופוזיציה והמועמד לראשות הממשלה, בנימין נתניהו, לאלו של שר התעמולה במשטר הנאצי, יוזף גבלס, ושל שליט ברית המועצות יוזף סטאלין. אמירה זו הטרידה וקוממה רבים ורבות, מימין ומשמאל, וזכתה לגינויים רבים, ובצדק. שר האוצר ליברמן חזר בו מהאמירה, וכתב כי לא התכוון לפגוע בכל אדם או בזכר השואה. ממש לאחרונה (אוקטובר 2022) על-פי דיווחים תיאר חבר הכנסת ויושב-ראש ועדת החוץ וביטחון רם בן-ברק את האפשרות שחבר הכנסת נתניהו ירכיב ממשלה תוך שציין "לא משווה, אבל גם היטלר עלה לשלטון בצורה דמוקרטית". לאחר מכן הבהיר בחשבון הטוויטר שלו כי לא היה בדבריו כל ניסיון להשוות "אף אחד במדינת ישראל ובעולם" להיטלר, והדגיש כי דבריו לא נועדו ליצור השוואה למול

למה חופש הביטוי חשוב כל כך?

הכנסת, ובתוכו הוא יכול לפעול. כשחבר הכנסת פועל למען מילוי תפקידו יש חשש ל"גלישה" מהפעילות החוקית, והחסינות שקולה למעין שוליים, המכסים את אותה גלישה מהמתחם החוקי. ואכן, המקום הטבעי ביותר והראשוני ביותר שבו החסינות חלה היא על ביטויים. לכן

במישור המשפטי, ככלל, לא ניתן יהיה להעמיד חבר או חברת הכנסת לדין פלילי בגין עבירת חופש ביטוי.

הדין האזרחי: הכלי המרכזי להגנה על חופש הביטוי מצד אחד, ולהגבלה שלו מהצד השני, הוא חוק איסור לשון הרע. החוק יוצר מערכת מורכבת של איזונים בין חופש הביטוי של פרט אחד לבין השם הטוב של פרט אחר. בהקשר לדין שלנו על הפוליטיקאים, חשוב להדגיש, כי החסינות חלה עליהם גם במישור האזרחי. כלומר, גם לא ניתן לתבוע אותם בדין האזרחי על פגיעה בשם הטוב בגין ביטוי שנאמר "במילוי תפקידם או למען מילוי תפקידם".

הדין החוקתי והמנהלי: השאלה השלישית פונה לאופן שבו המדינה מבקשת להגביל את חופש הביטוי. למשל, בעבר (ממש עד לשנת 2017) הייתה לשר הפנים סמכות לסגור עיתון. סמכות כזו כרוכה, כמובן, בפגיעה אדירה בחופש הביטוי של עורכי העיתון וכותביו. ולכן, ובעקבות החשיבות של ההגנה על חופש הביטוי, כבר בשנת 1953 קבע בית המשפט העליון בפסק דין בעניין "קול העם" הלכה חשובה בנושא. נקבע כי אם הרשות המנהלית (שר, משרד ממשלתי או זרוע שלו, רשות מקומית, תאגיד ממשלתי וכדומה) מעוניינת להגביל את חופש הביטוי של הפרט, עליה להראות כי הביטוי מקים "ודאות קרובה לפגיעה קשה" בסדר הציבורי או באינטרס מרכזי אחר. במילים אחרות, רק בהינתן הסתברות לאותה ודאות קרובה לפגיעה

הדין הפלילי: הדין הפלילי מאפשר למדינה להגיש כתב אישום פלילי בגין ביטויים מסוימים. הם נעים על טווח רחב, כמו העלבת עובד ציבור, גילוי סודות מדינה, הסתה לגזענות או אלימות, המרדה ועוד. עם זאת, חשוב להדגיש שכעניין של מדיניות, המדינה נוטה להימנע מהעמדה לדין על עבירות ביטוי, אלא במקרים חמורים. כך בנוגע לכלל האזרחים. אך כיוון שלחופש הביטוי יש חשיבות כל כך גדולה בספרה הפוליטית, חברות וחברי כנסת מכהנים נהנים מחופש ביטוי רחב במיוחד.

הדרך להגשים את אותו חופש ביטוי רחב נעוצה במוסד החסינות של חברי הכנסת. החסינות המהותית של חברי הכנסת מגנה עליהם מפני העמדה לדין בגין דברים שנעשו "במילוי או למען מילוי תפקידם" כחברי וחברות כנסת. כיום נהוג לבחון את מעשיהם של חברי הכנסת שטוענים

"כשחבר הכנסת פועל למען מילוי תפקידו יש חשש ל"גלישה" מהפעילות החוקית, והחסינות שקולה למעין שוליים, המכסים את אותה גלישה מהמתחם החוקי"

לחסינות באמצעות מבחן משפטי שנקרא "מבחן הסיכון הטבעי". התפיסה היא כי הכהונה כחבר כנסת יוצרת מתחם של סיכון שהוא טבעי לתפקידו של חבר

שלנו לגבש דעה, לממש את זכותנו כאזרחים וכאזרחיות להצביע ולבחור. אין זה מפתיע כי בדמוקרטיות שעברו תהליך של הידרדרות ואבדן האופי הדמוקרטי שלהן, הגבילו מאוד את חופש הביטוי, המדינה שלטה בתכני השידור הציבורי, הטילה צנזורה נרחבת, הטילה הגבלות על הפגנות ועוד. משכך, פגיעה שיטתית בחופש הביטוי היא במקרים רבים תשתית לפגיעה בדמוקרטיה.

לצד זאת, חשוב להבין שכמו כל זכות שמימושה המלא עלול לפגוע בזכויות ואינטרסים ציבוריים אחרים, גם חופש הביטוי הוא יחסי. השימוש של הפרט בחופש הביטוי שלו עשוי לפגוע בכבוד של אדם אחר או לפגוע בסדר הציבורי או בביטחון הציבור. כך למשל, מקרה בו רוצים לקיים הפגנה מול ביתה של ראש מפלגה. מהצד האחד מצויים חופש הביטוי וחופש המחאה של המפגינים, וממולם הזכות לפרטיות של ראשת המפלגה וכן הסדר הציבורי. לכן, הזכות לחופש הביטוי – כמו כל זכות אחרת – לא נהנית מהגנה מלאה ומוחלטת, ויש לאזן אותה למול אותם אינטרסים וזכויות אחרות. השאלה היא איך עושים זאת.

איך נקבע היקף ההגנה על חופש הביטוי?

ראשית, יראשית, יש להבחין בין הגנה מכוח הדין, לבין הגנה מכוח נורמות מוסריות, חברתיות וציבוריות.

הדין, הכולל הוראות השונות שקבועות בחוקי-היסוד, בחקיקה ובפסקי הדין של בית המשפט העליון הוא המישור הפורמלי בו נקבע היקף ההגנה המשפטית על חופש הביטוי. ככלל, הדין מאפשר חופש ביטוי רחב, ומייצר הגבלות על ביטוי קיצוני במסגרת שלושה ענפי משפט שונים.

קשה, הממשל היה יכול להגביל את חופש הביטוי של הפרט.

כמו כן, החל משנת 2006 נהוג לכלול היבטים מסוימים של חופש הביטוי כחלק מהזכות לכבוד המעוגנת בחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו. משכך, חוק שיבקש להגביל את חופש הביטוי נדרש לעמוד

"העברת השיח מביקורת עניינית (אף אם נוקבת) לפסים אישיים, פוגעניים, הסותרים את הנורמות המקובלות בציבור הישראלי – פוגעת בפוליטיקה עצמה. ביטויים מעין אלה מובילים לקיטוב ולהקצנה של השיח הפוליטי"

בארבעה תנאים: ההגבלה צריכה להיות מכוח חוק או הסמכה בו; הולמת את ערכיה של מדינת ישראל; לתכלית ראויה; ובמידה שאינה עולה על הנדרש. שהרי גם זכות זו, כאמור וכמו כל הזכויות, יחסית.

האם אפילו ביטויים קשים, פוגעניים ומתריסים מוגנים במסגרת ההגנה שמוקנית לחופש הביטוי בדין? והאם הם ראויים?

במקרה של פוליטיקאים, ככל הנראה כן. ניקח כמקרה בוחן את אמרתו של ליברמן, ייתכן מאוד כי אדם מן היישוב היה נתבע בגין אמירה דומה לזו, אך כאמור על פוליטיקאים חלה הגנה רחבה במיוחד, בשל החשיבות של חופש הביטוי הפוליטי. אז האמירה שלו אמנם חוקית, אבל השאלה שאנחנו כחברה צריכים לשאול היא לא האם היא חוקית, אלא האם היא ראויה?

האם הכול מתחיל ונגמר בשאלה המשפטית?

לא. כפי שצוין מעלה, הדין הוא לא הנדבך היחיד. נורמות מוסריות, חברתיות וציבוריות, מהוות מסגרת נוספת שאמורה לעודד אנשי ציבור להגביל בעצמם את סוג הביטויים שהם מרשים לעצמם להשתמש בהם במסגרת השיח הפוליטי. שכן, הגם שנדמה שביטוי חוקי, הוא לא בהכרח לגיטימי.

אוקיי, אז האם שימוש בביטוי המשווה פוליטיקאי מתחרה ל"גבלס" ו"סטאלין" הוא ראוי?

נתחיל בלומר את המובן מאליו, שחשוב לומר בכל זאת: ביקורת, אי-הסכמה, חילוקי דעות נוקבים וקשים – כל אלה הם חלק מהפוליטיקה, תמיד יהיו, והם לגיטימיים. הפוליטיקה בנויה על אי-הסכמה, על צורך להתפשר, על היכולת לשכנע ולשנות עמדות. שאלת השאלות במקרה שלנו היא איך מביעים את הביקורת הזו, ואיך מאפשרים שיח פוליטי מועיל.

אחד הביטויים שבית המשפט טבע לאורך השנים היה "ביטוי שמזעזע את אמות הסיפים של חברה דמוקרטית". ביטוי אשר יוצר שאט נפש ורתיעה ציבורית, ככלל לא יהיה ראוי, מהסיבה הפשוטה שמלבד לשלהב מתחים ושנאה בין מחנות פוליטיים, הוא מסיט את נושא השיח מהשאלות הענייניות וממקד אותו בשיח הפוגעני. קל וחומר כאשר מדובר בהשוואה למעשים או לגורמים שפעלו בשואה, הטבועה עמוק בזיכרון הקולקטיבי

של העם היהודי. במילים אחרות, העברת השיח מביקורת עניינית (אף אם נוקבת) לפסים אישיים, פוגעניים, הסותרים את הנורמות המקובלות בציבור הישראלי – פוגעת בפוליטיקה עצמה. ביטויים מעין אלה מובילים לקיטוב ולהקצנה של השיח הפוליטי ובכלל, יוצרים חומות מפרדות, ובמבט לעתיד גם מונעים אפשרויות לשיתופי פעולה שהכרחיים במקרים רבים עבור מערכת פוליטית מתפקדת.

יתרה מכך, דווקא משום שמדובר בפוליטיקאים, שלהם חופש ביטוי מוגבר, ניתן לצפות לדוגמה אישית ולריסון עצמי. הפוליטיקאים והפוליטיקאיות, יש להזכיר, הם נבחרים העם. אלו אנחנו, האזרחים, ששלחנו אותם לכנסת על-מנת לייצג אותנו, את עמדותינו ואת קולנו. הקול שהושמע בדוגמאות של ליברמן ושל בן-ברק הוא אינו קולנו, ואין כל צורך לייצג אותו בפוליטיקה הישראלית. דווקא במציאות בה אנו רואים הידרדרות של תרבות השיח, הדוגמה האישית והציבורית של הפוליטיקאים, של היכולת לקיים דיון ענייני שמתנשא מעל המחלוקות, הן חשובות במיוחד.

אז מה עכשיו?

השר ליברמן חזר בו מדבריו, וטוב שכך. גם חבר הכנסת בן-ברק הבהיר כי לא היה בדבריו כל כוונה להשוות בין היטלר לנתניהו. אך חשוב להפיק מכך את הלקחים החשובים לציבוריות הישראלית. לא כל מה שחוקי הוא גם ראוי. ראוי כי תקופת הבחירות הייתה סוערת. המתח הפוליטי היה בשיאו. כעת אנו ביום שאחרי. אפשר להפיק לקחים מהביטויים האלו ומהתגובה הציבורית שטוב עשתה והתנגדה להם בקול תרועה רועם. ביטויים פוגעניים, קשים ומתריסים, היוצאים משיח מגבולות המקובל, הם אינם הדרך להתבלט.

זהו לא בית המשפט שצריך למנוע ביטויים מעין אלה.

גם לא המשטרה ולא הפרקליטות. אלו הפוליטיקאים שצריכים להבין כי עליהם להוות דוגמה ציבורית לשיח ראוי, וזהו הציבור שצריך להמשיך ולהשמיע קולו ואת התנגדותו לביטויים מעין אלה, בין לפני בחירות, בין במהלכן ובין אחריהן.

ד"ר בל יוסף

ראשת תוכנית "כללי המשחק של הדמוקרטיה" במכון תכלית, חוקרת ומרצה בתחומי המשפט הציבורי.

